

УДК 947.7

Щербак В. О.

ВІДКРИТТЯ НОВИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ДО ВИВЧЕННЯ НЕПЕРЕСІЧНОЇ ПОДІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

(Рец. на: Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. – Т. 1 : (1648–1649 рр.) / Упорядн. о. Ю. Мицик / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; Канадський інститут українських студій (Едмонтон). – К. : [б. в.], 2012. – 680 с.)

Публікація нових джерел вітчизняної історії за останні два десятиліття надає змогу дослідникам глибше проникнути у малознані чи призабуті її сторінки не лише сьогодні, а й у перспективі. Переважна більшість публікацій стосуються ХХ ст., і це не випадково, адже, на відміну від цивілізованого світу, багато подій і явищ останніх ста років в Україні залишаються маловивченими або деформованими до невпізнання з родимими плямами радянської епохи. Водночас побачила світ і ціла низка вітчизняних джерел ранньомодерної доби, серед яких вирізняються універсали гетьманів України Б. Хмельницького, І. Виговського, І. Брюховецького, І. Самойловича, І. Мазепи та ін., козацькі реєстри, насамперед 1649 р., Архів коша Війська Запорозького. До цього ряду необхідно додати і I том документів, присвячений непересічній події історії України, – «Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр.», який охоплює період від початку 1648 до серпня 1649 р. Книгу видали Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України і Канадський інститут українських студій (Едмонтон), упорядник – доктор історичних наук, професор, протоієрей УПЦ Київського Патріархату о. Юрій Мицик.

Частину археографічної спадщини Визвольної війни середини XVII ст. вже висвітлювали у вітчизняних виданнях попередніх двох століть, незважаючи на несприятливі умови царської та радянської доби. В цих публікаціях містилися джерела, що зберігаються здебільшого поза межами України, в російських та польських архівах. Водночас політична заангажованість і малотиражність видань не дає змоги активно використовувати їх у наукових дослідженнях. Тому логічно, що завданням рецензованого збірника є заповнення означеної прогалини публікацією комплексу дже-

рел із вітчизняних та зарубіжних архівосховищ. Серед них упорядник виділяє польські – Архів Головний Давніх Актів у Варшаві, відділи рукописів Національної бібліотеки та Варшавського університету, бібліотеки Музею Чарторийських, Польської Академії наук, Ягеллонського університету. Вітчизняні – представлені Центральним державним історичним архівом України у Києві, Національною бібліотекою України ім. В. І. Вернадського, Дніпропетровським історичним музеєм ім. Д. І. Яворницького. Серед російських – Російський Державний Архів Давніх Актів, Публічна бібліотека ім. М. Є. Салтикова-Щедріна в Петербурзі.

У передмові до збірника вказано на необхідність критичного ставлення до переважної більшості джерел, які походили з польсько-шляхетського табору. Водночас наявні документи, створені в середовищі українських повстанців, незважаючи на нечисленність, дають змогу яскравіше побачити розгортання військових кампаній, простежити настрої у Війську Запорозькому, плани гетьмана Богдана Хмельницького та його соратників у перший період Визвольної війни. Тут же містяться пояснення щодо подання текстів різними мовами, їх перекладу українською і характеру археографічного опрацювання матеріалу.

Кореспонденція урядовців Речі Посполитої М. Потоцького, А. Киселя, М. Остророга та інших містить велику тривогу з приводу початку козацького повстання в Україні. Вони наголошують на масштабах виступу, союзі Б. Хмельницького з кримським ханом, їхніх планах «спустошення добр Речі Посполитої». Рекомендують можновладцям негайно збирати сили для підтримки коронного війська на Подніпров'ї. У «новинах», нерідко з уст перебіжчиків, ідеться про пересування козацького війська, приєднання до нього реєстровців, детальний опис битв на Жовтих Водах і поблизу Кор-

суня у травні 1648 р. Лист Б. Хмельницького до короля Речі Посполитої Владислава IV засвідчує причини виступу Війська Запорозького, серед яких – протидія магнатському свавіллю, та запевняє монарха у готовності «віддатися на послуги його королівської милості».

Досить яскраво у документах висвітлено сутички повстанців, зокрема під керівництвом полковника М. Кривоноса, з військами можновладців на Поділлі та Волині влітку 1648 р. Про це йшлося і в листах папських нунцій Камілло де Мелца та Джованні де Торреса до римської курії. Водночас про неоднозначність цих подій свідчить універсал Б. Хмельницького від 30 липня, виданий у Павлолі. Гетьман покладає відповідальність за загострення збройного протистояння на Я. Вишневецького, але при цьому під загрозою смертної кари наказує не вступати до маєтностей іншого руського князя Д. Заславського, який засвідчив «велику милість Війську Запорозькому». Ходом повстання в Україні цікавилися і володарі сусідніх земель – Молдавії, Литви, Трансильванії, що фіксує тогочасна кореспонденція.

Повідомлення з генерального табору коронних військ, переписка урядовців і щоденник Пилявецької битви дають уявлення про розмах військової кампанії на Поділлі, протистояння між керівниками коронного війська Речі Посполитої – Д. Заславським, М. Остророгом та О. Конєцпольським, військову тактику сторін і людські втрати.

У листах шляхтичів з обложеного у листопаді 1648 р. козаками Замостя містяться заклики до припинення «пролиття християнської крові», прохання до Б. Хмельницького не руйнувати їхніх маєтностей і сподівання на якнайшвидше досягнення миру. З другого боку, послання литовського гетьмана Я. Радзивіла до Б. Хмельницького засвідчує небажання протестантського можновладця брати участь у війні з козаками на боці Речі Посполитої. Водночас Радзивіл сподівався на успішне закінчення роботи урядової комісії для «спокійного загашення цієї внутрішньої пожежі».

Надзвичайно цікавим видається варіант польсько-української угоди, який розглядали у Переяславі у лютому 1649 р. на переговорах гетьмана Б. Хмельницького з королівським комісаром А. Ки-

селем. Зокрема, йшлося про необхідність скасувати в Україні унію і залишити конфесії православну та католицьку. Коронне військо не мало б розташовуватися східніше від Кам'яця та р. Горинь.

Різноманітні матеріали, що відбивають події весни 1649 р., підтверджують тезу про підготовку обох сторін до подальшого військового протистояння. Занепокоєння в польському таборі додавало й обрання нового правителя Трансильванії Д'єрдя Ракоція II, який претендував на польський трон. Нотки відчаю щодо мирного майбуття звучать і в листі А. Киселя до Б. Хмельницького з Гощі від 23 травня. Литовські урядовці доносили про концентрацію козацьких військ у Гомелі, Любечі, Чернігові та Стародубі. Ціла низка повідомлень стосувалася просування коронних військ через Красилів, Купіль, Брагин.

Великим масивом представлено матеріали літнього військового театру дій 1649 р. на Поділлі та в Білорусії. Списки козацьких полків наведено з прізвищами їх керівників і кількістю воїнів. Опис Зборівської битви репрезентовано щоденником невідомого автора (на думку упорядника, він належить А. Мясківському) та німецькомовним «летючим листом» з детальною інформацією про її учасників. Аналогічні свідчення можна почерпнути з уривків табірних щоденників литовського князя Я. Радзивіла про Лоївську битву у липні 1649 р.

Друга частина збірника містить різноманітні свідчення літературного характеру про події в Україні 1648–1649 рр., зафіксовані протягом наступних десятиліть: літописні згадки, віршовані твори, хроніки, зокрема й іноземні, публіцистичні трактати. У додатках представлено регести і переклади без польського оригіналу та коментарі. Логічним завершенням праці є іменний і географічний покажчик.

Таким чином, збірник документів проливає нове світло на військово-політичні події початку Визвольної війни українського народу середини XVII ст. Він може бути корисним не лише науковцям, викладачам і студентам ВНЗ, а й усім, хто цікавиться історією України ранньомодерної доби. Щиро сподіваємося, що найближчим часом вийдуть два наступні томи цього видання.

V. Shcherbak.

NEW OPPORTUNITIES FOR RESEARCH OF THE REMARKABLE EVENT IN THE UKRAINIAN HISTORY

(Rec. ad op.: Sources to History of National–Liberation War of Ukrainian People. – Vol. 1 (1648–1649). – Kyiv, 2012. – 680 p.)

Матеріал надійшов 26.02.2013.